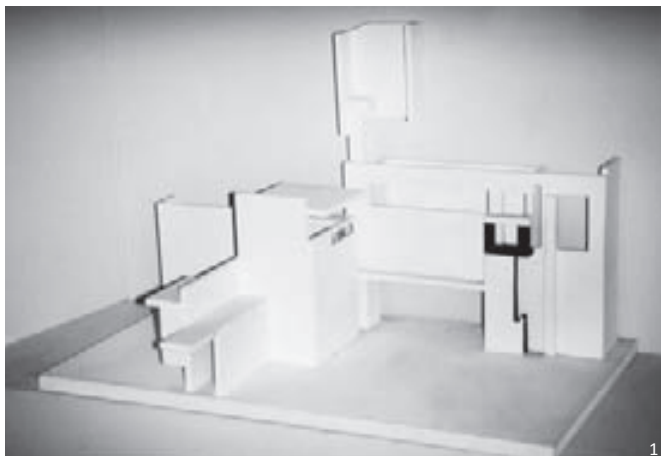

Kar uničimo, ne moremo obnoviti

Andrej Hrausky

Predstavivam katerega od slovenskih arhitektov običajno umanjka njegova umestitev v širši mednarodni arhitekturni razvoj. Skoraj po pravilu izhajajo knjige in študije, ki se vprašanju ognje in arhitekta obravnavajo le z našega lokalnega gledišča. A zelo poučno bi bilo preučiti vplive strukturalizma na Edvarda Ravnikarja ali Gia Pontija na Eda Mihevcu itd. Pri Feriju Novaku pa bi takšna razmišljanja privedla le do njegovega pomena za domačo sceno: Tudi mi smo imeli predstavnike funkcionalizma, in to v Prekmurju.

Med velike može slovenske arhitekture večinoma prištevamo Fabianija, Plečnika in Ravnikarja. Vsak od njih je obvladoval določeno obdobje: Fabiani do prve svetovne vojne, Ravnikar po drugi svetovni vojni in Plečnik obdobje vmes. Prav slednji, ki ga imamo nesporno za največjega slovenskega arhitekta, je kot močna osebnost popolnoma zasenčil funkcionalistično arhitekturo med obema svetovnimima vojnoma, ki pa je kljub temu obstajala. In to ne le s posameznimi ustvarjalci, ampak kot gibanje z vsemi svojimi oblikami. Imeli smo Avgusta Černigoja, učenca na Bauhausu, ki je v Ljubljani zelo zgodaj pripravil več avantgardnih razstav, ustanovil celo, sicer kratkotrajno, zasebno šolo za arhitekturo. Pojavila se je literatura: knjiga *Stanovanje* (Mesar, Špinčič, 1931), posebne priloge revij, na primer »Naš dom« Rada Kregarja v *Ženi in domu*, in izdajali so revijo *Arhitektura*, kjer so poleg Kregarja sodelovali še mnogi, omenimo le Dragotina Faturja. Redno se je tudi razstavljalo, na šolah, sejmišču, v Jakopičevem paviljonu in v tujini. Na pobudo Kluba arhitektov se je razpisovalo tudi arhitekturne natečaje, ki so se jih udeleževali mladi arhitekti. Vse to smo torej imeli in seveda tudi arhitekturo tedaj naprednega sloga. Ko pa se vprašamo, v kolikšni meri je ta dejavnost presežala lokalne okvire, stežka odgovorimo pritrdilno.

Funkcionalistična arhitektura je od vsega začetka izhajala iz »receptov«. Že leta 1926 je Le Corbusier objavil svojih pet točk arhitekture: stebri, ki stavbo dvignejo od tal, vrt na strehi, svoboden tloris, horizontalno okno in svobodna fasada, ki jo omogoča skeletna konstrukcija. Ta preprosta navodila so stavbe umeščala med avantgardo, le držati se jih je bilo treba. Tako preprost je bil tudi izbor za tedaj popularne knjige o novi arhitekturi (najbolj znane je izdal Alberto Sartoris), ki so skušale dokazati mednarodno razsežnost funkcionalistične arhitekturne ideologije. Ni čudno, da se je sloga kmalu prijel ime internacionalni slog, po vsem svetu pa so rasle podobne stavbe, ki so ustvarjale monolitno enoličnost. Slovenskega funkcionalizma ne najdemo v Sartorisovih atlasih, kar ga še bolj odriva na lokalno raven. Če pa se vseeno vprašamo, katera stavba presega te omejitve, se zdi, da je to

Jusqu'au béton armé et au fer, pour bâtir une maison de pierre, on creusait de larges rigoles dans la terre et l'on allait chercher le bon sol pour établir la fondation.

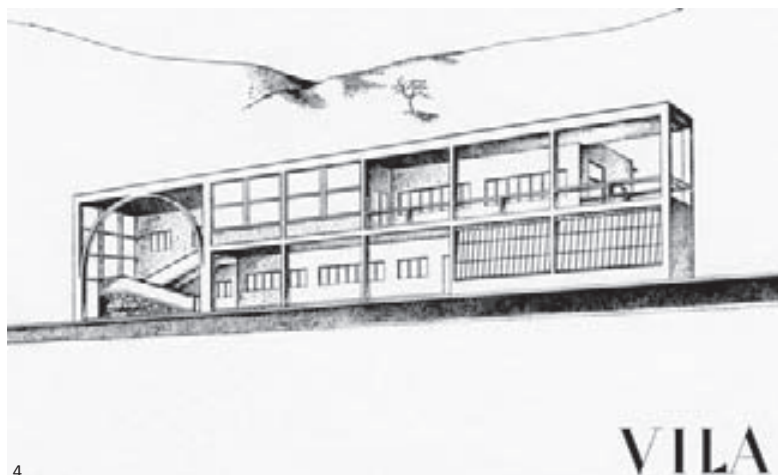
On constituait ainsi les caves, locaux médiocres, humides généralement.

Puis on moulait les murs de pierre. On établissait un premier plancher posé sur les murs, puis un second, un troisième; on ouvrait des fenêtres.

Avec le béton armé on supprime entièrement les murs. On porte les planchers sur de minces poteaux disposés à de grandes distances les uns des autres.

La tablette dit ceci: à surface de verre égale, une pièce éclairée par une fenêtre en longueur qui touche aux deux murs contigus comporte deux zones d'éclairage: une zone 1, très éclairée; une zone 2, bien éclairée.

D'autre part, une pièce éclairée par deux fenêtres verticales déterminant des trumeaux, comporte quatre zones d'éclairage: la zone 1, très éclairée, la zone 2, bien éclairée, la zone 3, mal éclairée, la zone 4, obscure.

Vila Oblak na Rakovniku. V letih 1931–33 so jo zgradili po načrtih nekdanjega Plečnikovega asistenta Franceta Tomažiča in ravno to asistentstvo je najbrž botrovalo dejstvu, da je arhitekt na fasado nad vhodom zasnoval mogočen lok. Tega elementa ne najdemo med navodili za funkcionalistično arhitekturo. Nedvomno je klasičen, a tudi dovolj izčiščen, da deluje znotraj funkcionalističnega besednjaka osnovnih geometrijskih likov. Presežek slovenske funkcionalistične arhitekture torej izhaja iz Plečnikove dediščine, iz kršenja danih pravil, kar razumemo kot tisti »korak v neznano«, ki ga mora opraviti vsak ustvarjalec, ko/če si izbere lastno ustvarjalno pot.

Poleg Vile Oblak ima avantgardni pomen tudi delovanje Avgusta Černigoja, potem ko je zapustil Ljubljano in se vrnil v Trst. Vemo, da je takrat sodeloval pri notranjih opremanih velikih parnikov, tudi z arhitektom Gustavom Pulitzerjem Finalijem, ki ga še najbolj poznamo kot arhitekta Raše v Istri. Vemo, da so ravno velike ladje tako navdahnile Le Corbusiera, da jih je postavljaj za zgled sodobni arhitekturi. To je morda veljalo za zunanost, interjerji teh plavajočih palač pa so se še vedno spogledovali z arhitekturo velikih dvorcev. Pulitzer Finali je z nagovarjanjem naročnikov, da bi veljalo tudi notranost parnikov oblikovati po vzoru na sodobno funkcionalistično arhitekturo, uspel leta 1930 – Lloyd Triestino je začel graditi potniško ladjo *Victoria*, prvo z notranjo opremo. Pri gradnji sta med drugimi sodelovala tudi Avgust Černigoj z intarzijami in Gio Ponti s keramiko. Ladja je bila splovljena leta 1931, še istega leta pa ji je Gio Ponti posvetil posebno številko revije *Domus*, katere urednik je bil. *Victoria* je bila simbol fašistične italijanske mornarice, zato se z njo zavedni Černigoj nikoli ni postavljaj, pa vendar ...

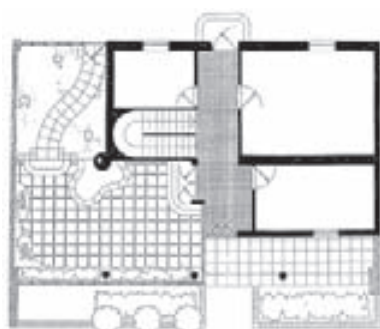
Novi arhitekturni slogi niso nastajali po modnih vzorcih – ti stalno zahtevajo izmišljevanje česa novega, kar naj bi »poživilo« stare oblike, ki so se jih vsi naveličali. Ravno nasprotno, vsi zgodovinski slogi so nastali kot odgovor na velike zgodovinske prelomnice. Nič drugače ni bilo s funkcionalizmom, ki se je rodil po veliki človeški tragediji velike vojne (kot so jo imenovali tedaj), po kateri se je svet zamajal dobesedno do temeljev ter pometel z družbenimi sistemi in mnogimi državami. Porušena Evropa je pred arhitekturo postavila tudi novo nalogo: poskrbeti za stanovanja srednjih in

delavskih slojev. Funkcionalizem se je pojavil iz pomanjkanja, torej se arhitektura ni mogla več ukvarjati s presežki, ampak z zadostitvijo minimalnih standardov za dostojno bivanje. Predvsem v Nemčiji so preučevali t. i. standarde eksistenčnega minimuma, ki so sčasoma prerasli v splošne normative in se uporabljali še po drugi svetovni vojni.

Funkcionalistična arhitektura je skušala priskrbeti dostojno bivališče preprostim ljudem. A danes občudujemo predvsem vile bogatašev, ki so si novi arhitekturni slog izbrali kot simbol svoje modernosti. Vila Savoye pri Parizu, vila Tugendhat v Brnu, vila Mareia na Finskem so bile zgrajene za najbolj bogate – ti so si tudi edini lahko privoščili stavbe, ki so bile takrat, zaradi novih tehnoloških rešitev, bistveno dražje od klasičnih. Tudi pri nas se nova arhitektura ni uveljavila za reševanje stanovanjskih problemov povprečnega človeka, ampak je z njeno pomočjo porajajoči sloj kapitalistov izkazoval svojo »modernost«. Tako med najboljših primere funkcionalizma uvrščamo stanovanjske vile na Vrtači arhitekta Josipa Costaperarie, Vilo Oblak na Rakovniku in Vilo Grivec na Prulah arhitekta Franceta Tomažiča (vse v Ljubljani) in nekaj vil v Murski Soboti arhitekta Ferija Novaka. Te stavbe v resnici niso

- Sl. 1: Avgust Černigoj – kompozicija (rekonstrukcija).
 Sl. 2: Revija *Arhitektura* – posvečena Adolfu Loosu.
 Sl. 3: Le Corbusier – pet točk arhitekture.
 Sl. 4: France Tomažič – Vila Oblak, *Dom in Svet* št. 1–2, 1935.
 Sl. 5: France Tomažič – Vila Oblak (stara fotografija).
 Sl. 6: Parnik *Victoria* – kadišnica drugega razreda. Avgust Černigoj.

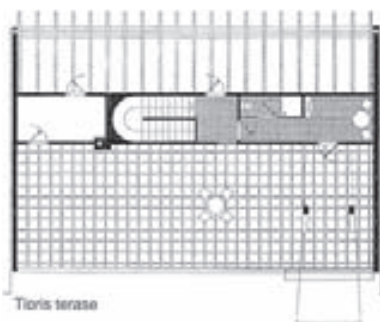
Tloris pritličja

Tloris drugega nadstropja

Tloris prvega nadstropja

Tloris terase

7

8

Sl. 7: Feri Novak – Hiša Šerbec, tlorisi.

Sl. 8: Feri Novak – Hiša Šerbec, kompozicija ulične fasade.

bile tako radikalne, kot so jih opisovali njihovi zagovorniki, na primer Avgust Černigoj: »Oni, ki odklanjajo tovrstne estetične vrednote, se lahko smatrajo za tuberkolozno-sifilitične veteranske duhovnike.«¹ Zgolj delno so sledile Le Corbusierovemu receptu novega sloga. Večinoma so bile še vedno klasično zasnovane, krasili pa so jih določeni za funkcionalizem značilni elementi: ravna streha, zaobljeni hišni vogali in klasična okna s poudarjenimi horizontalami. Prav poudarjanje horizontal je bila verjetno največja značilnost nove arhitekture pri nas. O tem v že omenjeni knjigi *Stanovanje* beremo: »Na lahno valovit železniški napis gledamo iz vlaka brez napora, gledanje na mimo dreveče telegrafске droge pa je jako utrudljivo. To je razumljivo, zakaj počasno delovanje naših čutnih organov, ki zahtevajo nekaj časa za zaznavanje teles, ne prenese hitre menjave slik. Očesno mišičevje, ki je zaradi prenatlih sprememb razdraženo, izziva ostale čute, in od tod prihaja nelagodje, ki ga v takih slučajih običajno opažamo. Popolnoma enak pojav se dogodi pri pogledu v sobo, ki je navpično razdeljena. Ako hočemo pogledati kakršenkoli prostor, moramo premikati glavo na vse strani neovirano. Pogled je neoviran v sobah, katerih stene so enobarvne ali pa vodoravno razdeljene. Ako pa srečamo navpično črto ali navpično telo, se nam oko ustavi, zakaj prisiljeno je gledati v nasprotno, oziroma navpično smer. Utrujenost očesa postane tem večja, čim manjši je prostor, čim manjša je razdalja med očesom in steno.«²

Funkcionalistična arhitektura je imela svoje slabosti. Te so izvirale iz uporabe novih oblikovnih rešitev, ki zaradi nepreizkušnosti niso delovale. Ravne strehe so puščale, tanke enojne okenske zasteklitve so ustvarjale kondenz, fasade brez strešnih napuščev so hitreje propadale ipd. Priseganje na minimalne standarde eksistenčnega minimuma se je zrcalilo v preozkih hodnikih in premajhnih površinah sanitarij, kuhinj in ostalih prostorov. Takšne stavbe so se zelo težko prilagajale sodobnejšim časom. Frankfurtska kuhinja, ki jo je arhitektka Margarete Schüte-Lihotzky zasnovala leta 1926 kot predhodnico današnjih laboratorijskih kuhinj, ni imela prostora za hladilnik in pomivalni stroj. Hodniki in sanitarije so bili ne le premajhni za današnje potrebe, ampak tudi neustrezni današnjim predpisom. Tako lahko celo trdimo, da je funkcionalizem med vsemi arhitekturnimi slogi najbolj nefunkcionalen. Poleg tega so bile stavbe zasnovane v nepravilni kompoziciji stavbnih volumnov. Če za dobro arhitekturo velja, da je dobra, ko ni mogoče ničesar več dodati ali odvzeti, tu ni bilo ovir, da se ne bi terase ali balkona zazidalo ali kjerkoli dodalo kak prizidek. Sodobni predpisi zahtevajo dosti boljše izolacijo, vendar zunanje oblaganje fasade in vgradnja večslojnih oken spremenita nekdanje elegantne proporce teh stavb. Zaradi tega je zelo težko ohraniti funkcionalistično arhitekturo v prvotnem stanju in namenu. Ponekod so sprejeli pravilo, da se v primeru naselja stanovanja posodobijo, eno pa ohrani v prvotnem stanju, kot muzej. Takšen pristop lahko vidimo v Pessacu pri Bordeauxu (Le Corbusier, 1926–30), v naselju Kiefohoek pri Rotterdamu (J. J. P. Oud 1925–30), v naselju Weissenhof v Stuttgartu (muzej je v stavbi Le Corbusiera, 1927) in drugod, medtem ko so pomembne vile, kot so Vila Savoye ali Tugendhat skrbno celostno obnovljene in spremenjene v muzej. Pri nas vile iz tega obdobja del-

no rešuje ravno dejstvo, da niso tako radikalno sledile zapovedim funkcionalizma in da gre v večini primerov za razkošno gradnjo. Ravno to jim je omogočilo določeno mero prilagodljivosti in so lahko kljubovale novim potrebam novega časa. Mnoge so žal razdelili na več stanovanj, recimo Vilo Oblak, druge so sprejele nove vsebine, denimo Vila Perhanc, ki danes gosti šolske sindikaliste, res redke pa so se izognile preureditvam, ki so posegle v prvotno zasnovo.

Feri Novak je seveda zanimiv, ker se je izpopolnjeval kar pri dveh svetovno pomembnih arhitektih. Arhitekturo je pričel študirati pri Petru Behrensu na Dunajski akademiji leta 1930 (Behrens je bil na Akademiji upodabljaljočih umetnosti na Dunaju v letih 1921–35). Diplomiral je l. 1933 na Dunaju in se leta 1934 zaposlil kot mestni arhitekt v Murski Soboti. Ponovno je bil na Dunaju krajši čas leta 1940, vmes pa je leta 1938 tri mesece delal pri Le Corbusieru v Parizu. Oba učitelja sta pomembno vplivala na njegovo arhitekturo. Zgodnja dela so povsem pod Behrensovimi vplivi. Vile Keršovan (1931), Vučak (1932), Koltaj (1933), Sedlaček (1937) so bile zasnovane s skrbno kompozicijo volumnov, zaobljenimi vogali ali vsaj balkoni ter poudarjenimi horizontalami, sicer pa grajene klasično. Tudi okna so bila običajna, včasih podvojena in poudarjena s horizontalnimi kapmi. Novak je bil pri Le Corbusieru le kratek čas, a je dosledno sprejel njegova načela. V tem pogledu ima pomembno mesto Šerbčeva hiša v Murski Soboti (1938), ki jo je snoval med bivanjem v Parizu. Zaradi vojne ni bila nikoli dokončana, Novakove zamisli pa so se ohranile v pisnih iz Pariza, v katerih je naročniku razložil celotno zasnovo. Dosledno se je držal Le Corbusierovih petih točk nove arhitekture, zapisanih leta 1926: stebri, ki stavbo dvignejo od tal, vrt na strehi, svoboden tloris, horizontalno okno in svobodna fasada, ki jo omogoča skeletna konstrukcija. Hiša Šerbec ima tako v pritličju notranji vrt (zimski vrt), ki zajema približno polovico površine, na strehi je bila terasa (spet je zavzela približno polovico etaže), ki naj bi jo poraslo zelenje, delna skeletna konstrukcija pa je omogočala svoboden tloris. V prvem in drugem nadstropju so bili stebri pomaknjeni v notranjost in Novak je lahko zasnoval res pravo horizontalno okno. S tem je bila razbremenjena tudi fasada, ki jo je, podobno kot Le Corbusier, oblikoval v proporciju zlatega reza. Hiša zaradi vojne ni bila nikoli sčela dokončana, po smrti lastnika pa jo je kupila banka in leta 2001 preuredila v poslovalnico. Tako je stavba izgubila večino svojih značilnosti, spremenjena ji je bila tudi namembnost. Hiša Šerbec bi bila lahko najvidnejša predstavnica funkcionalistične arhitekture pri nas. A zaradi nedokončanosti in še bolj preureditve v banko je prvotni namen arhitekta izničen. Tudi morebitna rekonstrukcija ne bi mogla v celoti popraviti škode, saj je izvirnik, original za zmeraj izgubljen. Mednarodne konvencije o zaščiti kulturnih spomenikov, še posebej Beneška konvencija iz leta 1964, zavračajo rekonstrukcijo kot ponaredek, *falsifikacijo* originala. Ko uničujemo lastno kulturno dedščino se ne moremo zanašati na to, da jo bomo nekoč obnovili.

1 Naš glas, Trst, št. 5-7., september 1926. Str. 120.

2 Mesar, J. in Spinčič, I. (1931). *Stanovanje*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna. Str. 11.